

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІСТОБУДУВАННЯ З АРХІТЕКТУРНИМ ТА ІНШИМИ ЗНАННЯМИ (досвід систематизації)

© Фомін І., 2003

У статті автор розглядає роль містобудування як синтезу нау-
ки та художньої творчості, а також місце містобудування в архі-
тектурному процесі як самостійну науково-практичну галузь.

Що таке архітектура? Яка її доля? Ці запитання належать до категорії вічних. На них до сьогодні немає простих та однозначних відповідей. Відомі суперечки про сутність і змістовне наповнення архітектури свідчать про надзвичайну складність та багатозначність цього унікального явища земної цивілізації, що дає право неодноразово повертатися до обговорення архітектурної сфери діяльності людини.

Очевидно, існує якась закономірність в тому, що незалежно одне від одного в пресі одночасно з'являються публікації з однієї й тієї ж проблеми.

Нагадаю, що автор цих рядків ще у 1998 р. у двох своїх статтях намагався дати відповіді на питання, які стосуються майбутнього архітектурної науки, а також її взаємодії з містобудівною теорією [1]. Через рік були написані праці Російської академії архітектури і будівельних наук, також присвячені усвідомленню місця і значення містобудівної теорії [2].

Зараз, критично оцінюючи ці публікації, є можливість знову спробувати проаналізувати шляхи розвитку містобудівної науки в системі архітектурного та інших знань. Але для цього спочатку необхідно сформулювати вихідну позицію наступних міркувань. Її основою є розуміння того, як трактувати містобудівну галузь: як частину архітектури, чи як різні, але тісно пов'язані між собою рівнозначні сфери людської діяльності. Це питання виникає щоразу, адже містобудування є тепер самостійною науковою і практичною сферою діяльності, має тісні системоформуючі зв'язки не тільки з архітектурою, але й із багатьма іншими галузями знань: соціально-економічною, інженерно-технічною, екологічною та іншими. Від правильного розуміння цих взаємозв'язків залежить вибір шляху подальшого розвитку теорії і практики містобудування.

Міра єдності архітектурної та містобудівної наук

Архітектуру і містобудування найлегше ідентифікувати, визначаючи об'єкт їхньої діяльності та саму цю діяльність.

Відома триада Вітрувія, яка приваблює своєю стислістю та визначеністю: користь, міцність, краса – характеризує архітектуру як об'єкт (результат) архітектурної діяльності. Це нестаріюче визначення стосується як матеріальної, так і духовної сторони архітектурного об'єкту, який тепер називають по-різному: архітектурне середовище, штучне. життєве, навколишнє, матеріальне, об'ємно-просторове. Неодноразово повертаючись до перевіреного часом триєдиного визначення результатів архітектурної діяльності, більшість теоретиків і практиків архітектури висували як пріоритетну то одну його сутнісну основу (функціональну), то другу (матеріально-конструктивну), то третю (духовно-емоційну). Вислови на

цю тему провідних архітекторів світу в різні історичні періоди настільки відомі, що не потребують цитування[3]. Важливіше відмітити те, що згадане формулювання можна застосувати до будь-яких видів і масштабних проявів архітектурного середовища на макро, мезо- та мікрорівнях. Тому й виникла необхідність в узагальнюючому середовищному визначенні результатів архітектурної діяльності, починаючи з предметного оточення людини і закінчуючи космічним. І в кожному такому випадку виникає необхідність архітектурної організації різних елементів життєвого середовища, виходячи з утилітарних і духовних потреб людей.

Таким чином, на певному етапі розвитку суспільства об'єктами архітектури разом із будівлями, архітектурними ансамблями заслужено стали також міста, регіони, країни і навіть континенти, тобто ті об'єкти, які називають "містобудівними" і "регіональними".

Тепер, не торкаючись об'єктних відмінностей, слід узагальнююче розглянути архітектуру як діяльність, і в тому числі її теорію та методологію.

На перший погляд, архітектурну діяльність можна поділити на такі характерні види: творчість, знання та усвідомлення цих знань. Усвідомлення знань формує теорію і методологію архітектури.

У багатьох публікаціях зверталася увага на таку незаперечну істину, що архітектурній діяльності однаково притаманні наукові методи і методи художньої творчості. Перші ґрунтуються на логіці мислення, а другі – на чуттєвому сприйнятті дійсності. Відомо, що корінна відмінність наукової діяльності від художньої ґрунтується на відсутності суб'єктивізму, а її результати потребують практичного підтвердження. Названі методичні особливості, що характерні і для містобудівної діяльності, можна застосувати до великомасштабних об'єктів – "архітектури великих просторів".

Містобудівна діяльність в архітектурі – найбільше наукова. Вона має справу з реально існуючими складними об'єктами, функціонування та розвиток яких потребує суворого наукового аналізу, а також використання методів наукового прогнозування. Разом з тим людині притаманне образне сприйняття навколишнього світу, а отже, образне мислення, націлене на гармонізацію життєвого середовища з використанням художніх засобів. Тому важливим є включення в процес містобудівного проектування композиційного, евристичного, морфологічного та інших методів.

В результаті поєднання наукових та художніх методів в проектуючому містобудівному об'єкті виражається єдність не тільки соціально-економічних, інженерно-технічних, але й естетичних якостей.

Оскільки містобудування належить до архітектури: його стосується й дуже об'ємне поняття – "культура", яке об'єднує науку, філософію та мистецтво. Для архітектурно-містобудівної науки характерна також інтеграція мистецтвознавчого і технологічного методів.

Ряд ознак, які вказують на єдність архітектури і містобудування, знаходяться у сфері управління промисловістю, а також вищої освіти.

Словосполучення "архітектура і містобудування" часто означають єдині органи державного і місцевого управління, науково-дослідні і проектні організації.

Згадана на початку статті колективна праця про містобудування як систему наукових знань, написана відомими вченими-педагогами на досвіді Московського архітектурного інституту (Державної академії), де готуються архітектори містобудівної спеціалізації.

В Україні містобудування є однією з трьох загальноприйнятих архітектурних спеціальностей на рівні спеціаліста і магістра. При підготовці наукових кадрів вищої кваліфікації на рівнях кандидата і доктора архітектури також багато років існує і затверджується спеціальність "містобудування".

Підготовка архітекторів по спеціальності “містобудування”, а також присудження вчених ступенів у сфері архітектури з містобудівної спеціальності зобов’язує суворіше та обгрунтованіше окреслити “архітектурні межі” цієї синтетичної науки.

Усі перераховані ознаки свідчать про те, що в Україні, як і в багатьох інших країнах, містобудування розглядається у пріоритетному зв’язку з архітектурою, і за багатьма проявами і ознаками його можна розглянути як її складову частину. Попри те, не слід забувати про визначення містобудування як самостійної науково-практичної галузі, рівноцінної з багатьма іншими. Але і в першому, і в другому трактуванні містобудівної науки, вона являє собою систему наукових знань, або комплекс галузевих розділів. Кожен із цих розділів виступає в якості певного напрямку, актуальність якого часто зумовлена не тільки власними законами еволюції, але і проблемами, які виникають на різних етапах розвитку суспільства. На даному етапі, в умовах глобальної урбанізації, технізації та екологічних катастроф, найбільшої актуальності набуває культурологічна парадигма містобудівної науки. Ці обставини підкреслюють необхідність пріоритетної інтеграції архітектурних і містобудівних знань. Широкий культурологічний погляд на вирішення таких притаманних архітектурній науці актуальних проблем сприяє цілеспрямованій інтеграції прикладних наук на єдиній методологічній основі.

Міждисциплінарна інтеграція в рамках архітектурної теорії сприяє її розвитку і універсалізації, що також можна назвати позитивним явищем. Але так є лише до певної міри. Через те, що архітектурно-містобудівна теорія переповнена багатьма галузями, існує небезпека розмиття професійних меж і деградації. Тому, виходячи із позитивних і негативних сторін міждисциплінарної інтеграції, слід звернутися до суміжних з архітектурною теорією наукових дисциплін, які вже є або будуть у майбутньому її напрямками, чи прикладними розділами, а може, і конкурентними інтегральними теоріями.

Межі архітектурно-містобудівної науки

Найстійкішими напрямками містобудівної науки в архітектурному контексті можна вважати ті, які постійно “підготовують” її методологічну базу, доповнюють спеціальними знаннями, сприяють філософському усвідомленню суті містобудівної теорії і закономірностей розвитку її об’єктів. До таких напрямків належать: соціологічний, економіко-географічний, екологічний, інженерно-технічний, філософсько-методологічний. Детальніше зупинимось на тих, які, на нашу думку, мають найбільше значення в становленні містобудівної науки в лоні архітектури та інтеграція яких з нею все ще продовжується. Перш за все, необхідно виділити ті науки, які мають справу з інтегральними об’єктами – містами та регіонами. Наука про регіони сформувалася вже давно, а це ще більше розширює міждисциплінарну “контактну зону” містобудівної науки.

Отже, до інтегральних наукових дисциплін, які вивчають в цілому територіальні системи і комплекси, слід разом із містобудуванням (в архітектурному контексті) віднести ще й географію, регіональну економіку, екологію.

Інша група наук має галузевий, або спеціалізований характер. Наприклад, історія, соціологія, політика, демографія, комплекс інженерно-технічних дисциплін. Усі вони в рамках містобудування націлені на вивчення важливих, але окремих його проявів, або ж структурних елементів життєвого середовища.

Третю групу суміжних із архітектурно-містобудівною наукою становлять фундаментальні світоглядні теорії з галузі філософії та суспільствознавства. Їхні концептуальні положення, загальні закони і закономірності руху матерії дають підставу для узагальнення і сміливих гіпотез, які можна застосувати до містобудування.

Слід зупинитися на деяких особливостях наукових дисциплін названих груп.

Багатолітні зв'язки між містобудівельною та географічною науками утворюють систему, орієнтовану на використання моделей і математичних методів аналізу розвитку міста і їхніх систем, на визначення основних закономірностей такого розвитку. Вони бувають одержані географами на основі великої кількості статистичних даних і фактичних матеріалів. Слід відзначити те, що багато провідних географів часто приймають участь у важливих містобудівних прогнозах та проектах.

Найближчим до містобудування науковим напрямком є географія міст, що еволюціонував в геоурбаністику, яка тепер являє собою складову частину гуманітарної географії. Так, як поняття "містобудування" має на увазі регіональне планування, так і геоурбаністика включає в сферу своїх зацікавлень територіальні системи міських поселень. На цей процес, очевидно, вплинула й екістика – вчення про поселення у локальних та глобальних масштабах (ойкуменополіси).

Географічна та містобудівна науки мають справу з інтегральними об'єктами дослідження, методично взаємодоповнюють один одного, але їм, внаслідок вікових традицій етичного характеру і прагнення учених зберегти свою професійну самодостатність, не загрожує процес асиміляції.

Розвиток регіонального планування в системі містобудівних знань створив умови для підсилення їхніх взаємодоповнюючих зв'язків з регіональною економікою, а також з державною регіональною (соціально-економічною) політикою. В даний час, в умовах міжнародної інтеграції України: архітектурно-містобудівні аспекти регіонального планування стають більш актуальними.

Екологічне мислення, тільки по-іншому назване, було притаманне всім творцям архітектури і творцям міст доти, доки людство залишалося в природній системі звичайною ланкою. Тепер, пройшовши складний і довгий шлях інтенсивнішого господарського та містобудівного впливу на природу, людство починає усвідомлювати необхідність захисту біосфери від своєї ж агресії.

Тому тепер екологія міста і району сприймається як захисна стратегія наукової і практичної містобудівної діяльності, організація природозахисних заходів поліпшення якості природного середовища. Інша мета – прагнення змінити психологію і мислення людей, які приймають участь у містобудівному процесі. Такий зміст вкладається в урбоекологію, виникають концепції екології культури, формування демоекосистем і регіональної екологічної політики.

Отже, можна стверджувати про помітний прогрес в цільовій орієнтації процесу господарського і містобудівного освоєння території міст і районів, коли на першому місці стоять не економічні оцінювальні критерії, а екологічні. Така тенденція не суперечить архітектурному напрямку містобудівної теорії, а навпаки, співзвучна з її філософією. Тому в майбутньому можливі два варіанти: або екологія "проковтне" архітектурно-містобудівну науку, або ж ця наука ще більше орієнтуватиметься на екологію.

В екологічному світосприйнятті найбільше місце займає ландшафтна архітектура. Її наукова складова пов'язана як з архітектурою, так і з природознавством, біологією та аграрними дисциплінами. Ці обставини зумовлені умовним поділом навколишнього середовища на урбанізоване та природне. Друге включає систему озеленення міст, а також ландшафтну організацію відкритих багатофункціональних міжміських просторів.

Визначилася на історичному етапі розвитку архітектури, як самостійна галузь, інженерно-будівна справа. Використовуючи матеріальні ресурси, вона набрала самостійного і навіть домінуючого значення в архітектурно-будівельному комплексі. Різними шляхами формувалася й теорія архітектури і технології побудови будівель і споруд. Подібне диференціювання наукових знань на архітектурне й інженерно-технічне відбувається і в містобудуванні.

З часом серед галузевих містобудівних знань щораз більшого значення набувають інженерно-технічні дисципліни. Це зумовлено інтенсивною урбанізацією, зростанням міст, а також технічним прогресом у галузі міського будівництва і господарства. В результаті визначилося багато наукових напрямків інженерно-технічної галузі. Ці напрямки і розділи тісно пов'язані з багатогранною містобудівною діяльністю. Їх можна об'єднати в декілька близьких одна до одної груп.

Перша група визначається в залежності від специфіки об'єктів вивчення і проектування, а саме – різноманітних елементів міської структури:

- дорожньо-транспортні системи;
- інженерно-технічне обладнання територій;
- інженерна підготовка, благоустрій і озеленення територій.

Друга група інженерно-технічних знань складає соціально-економічні основи (обґрунтування) містобудівних вирішень. Соціально-економічний, а також екологічний аспекти присутні в дослідженні міських систем на різних територіальних рівнях: внутрішньоміському, міському і регіональному.

Третя група розділів загального інженерно-технічного напрямку в містобудівній науці націлена на вирішення проблеми управління міським господарством. У межі цих розділів входять правові основи комунального господарства, землевпорядкування, організація інформаційних систем, міський кадастр.

Усі перераховані групи інженерних дисциплін розвиваються і стають все необхіднішими. Тому в розумінні багатьох спеціалістів, особливо за кордоном, містобудівна наука трактується більше як інженерно-будівна, що має в своїй основі технологічні, соціально-економічні та управлінські знання. Проміжне місце між цією сферою наукових знань і архітектурною наукою займає планування і проектування, де знаходять своє практичне втілення результати цих двох сфер містобудування.

Таким чином, стало реальністю існування архітектурної та інженерної наук в системі містобудівних знань. В процесі їх розширення і поглиблення ці доповнюючі одне одного знання перетинаються. При цьому дуже важливо не допустити, щоб їхнє плідне взаємодоповнення не перетворилося в некомпетентне дублювання як з одного, так і з другого боку.

Архітектурні аспекти містобудівної науки, які мають багатосторонні міждисциплінарні зв'язки, володіють особливою властивістю гармонійно поєднувати в єдине ціле гуманітарні і технічні знання, науку і мистецтво. Ця властивість стає особливо цінною в умовах нестримної глобальної технізації сучасного світу.

Інтегральні властивості архітектурного мислення роблять містобудівну науку близькою також і до філософії (для пошуку відповідей на глобальні запитання щодо виникнення і еволюції людських поселень і загальних закономірностей формування штучного середовища). В цьому випадку найголовніше не вийти за професійні архітектурні рамки містобудівної наукової дисципліни. Це слід особливо враховувати в процесі підготовки архітектурних кадрів.

Підготовка і атестація архітектурних наукових кадрів містобудівної спеціальності

Як і кілька років тому, архітектурна наука не має достатнього матеріального забезпечення: відсутнє необхідне бюджетне фінансування, продовжується плин наукових кадрів з НІ, а Українська академія архітектури все ще залишається на суспільних засадах. Тому головна “рушійна сила” розвитку теорії архітектури і містобудування – це вузівська наука, а також ініціативні дисертаційні дослідження.

Тепер ступінь наукової підготовки архітекторів спеціальності “містобудування” – дипломні роботи магістра. Вони відображають загальний науковий рівень кафедр і факультетів різних архітектурних шкіл. Порівняльна, а тому і більш ефективна оцінка дипломних робіт, найчастіше проходить на всеукраїнському і міжнародному оглядах-конкурсах. На жаль, у нас ще досі не визначено статус магістратури, яка, ймовірно, повинна бути наступним етапом для вибору навчання після отримання звання “спеціаліст”.

Ще не відпрацьована й оптимальна процедура і система оцінок дипломних робіт магістрів на оглядах-конкурсах. Між тим, таке змагання досить корисне ще й тому, що дає можливість наочно переконатися у специфіці містобудівних робіт у порівнянні з проектами інших архітектурних спеціальностей і спеціалізацій.

Спеціалізовані поради щодо захисту дисертацій тепер є, можливо, єдиним надійним інструментом безкомпромісної оцінки якості наукових досліджень, а наукова ступінь – стимулом для їхнього виконання.

Наукові результати докторських дисертацій в більшості вносять тепер остаточний вклад в теорію архітектури, в тому числі й спеціальності “містобудування”.

За багато років випробуваний склад наукових спеціальностей в принципі відображає диференціювання знань, гарантує цілеспрямованість досліджень, а тому й їхнє практичне значення. Є також можливість порівняльної оцінки наукових результатів. Разом з тим, багаторічний досвід розгляду дисертацій на Спеціалізованих радах дозволяє на деякі узагальнення і зауваження.

Свого часу, коли в Україні працювала одна єдина докторська Рада, ми у згаданій на початку публікації звертали увагу на те, що для розвитку регіональних наукових шкіл необхідні нові Спеціалізовані ради. Тепер в Харкові існує така Рада докторського рівня, але лише з однієї наукової спеціальності: “Теорія і історія архітектури, реставрація пам’яток архітектури”. В результаті сталося так, що всі дисертації, які “проходять” через це, Рада незалежно від їхньої об’єктної і методологічної специфіки, нівелює під одну і ту ж рубрику: “теорія”. Зникає головний критерій оцінки – чітка науково-галузева орієнтація дослідження. Таке саме становище, тільки на рівні кандидатських дисертацій, склалося й у Львівській Спеціалізованій раді, де всі роботи також “теоретичні”.

Звичайно, поділ наукових робіт на “теоретичні” і “об’єктні” досить умовний. Кожна робота повинна мати, в тій чи іншій мірі, теоретичні результати. Тому, коли йдеться про роботи зі спеціальності “теорія”, то мається на увазі їх чітка цілеспрямованість на розвиток фундаментальної складової архітектурної науки.

Настав час узагальнення систематизації архітектурних знань, пошуку закономірностей їхнього розвитку на основі останніх наукових досягнень.

Усвідомлення архітектурної творчості – це сфера абстрактного мислення, сумісна з філософією, а інколи й сама філософія. “Архитектура все більше становиться областю науки и философии...”, – відзначав Ф.Л.Райт.

Майже безмежне зростання простору архітектурної діяльності (далеко за рамками того, що ще ми традиційно називаємо “домом”, “містом”, “регіоном” і т. д. ...) вимагає мислити філософськими категоріями, поняттями, які характеризують рух матерії в просторі і в часі. Архітектурне сприйняття дійсності викликає потребу шукати аналог для штучного середовища в живій і неживій природі. Для глибшого розуміння суті містобудівних процесів використовуються ідеї фундаментальних наук – ентропії, еволюціонізму, історизму, рефлексії, аутентичності та ін. Все це ніби “підіймає” архітектурну прикладну науку до висоти теоретичних узагальнень, і тільки такі дослідження, як нам здається, підходять під формальну

рубрику теорії архітектурної науки. В таких випадках слід допускати до опонування дисертацій вчених – філософів, істориків та ін.

У зв'язку зі сказаним вище, слід застерегти й від іншої крайності –небезпеки виходу за межі архітектурної професії. Ці межі ще чітко не окреслені, але вони існують, і їх слід притримуватися. Таку небезпеку побачили, наприклад, у географії – науці, яка межує з містобудівельною. Про це свідчить такий вислів: “Многие философы отмечали опасность, таящуюся в чрезмерном пристрастии к обобщению и к пренебрежению частными случаями. Они часто подчеркивали, что действительность слишком сложна и многообразна, чтобы поддаваться изучению на основе рассуждений, построенных на аналогиях. Не раз выражались опасения, что использование моделей вносит слишком большие отклонения в самый ход рассуждений...” [4]

Містобудівна наука за своєю природою конкретна і повністю ґрунтується на фактах, взятих з реальної дійсності. Тому тут навряд, чи можна обійтись тільки гіпотезами й абстрактними поняттями.

Наприклад, відомий, такий характерний випадок, який стався колись з дисертацією видатного вченого-історика Л.Н.Гумільова. Знайомий вченого академік А.В.Жирмундский відмовився бути його опонентом, пояснюючи це так: “або це велике відкриття, якщо факти правильні, або нуль – факти ж я не можу перевірити”. Всяке містобудівне дослідження – це система доказів своїх наукових висновків. Докази – це тільки факти у вигляді спостережень за поведінкою конкретного об'єкту. Такі спостереження – дуже трудомістка і клопітка робота, яка потребує багато сили, енергії та терпіння.

Архітектурна наука молода, і ще дуже мало людей присвятили їй свою діяльність. Тому так важко зберегти спадкоємництво знань і прагнути до їх поступового і цілеспрямованого накопичення. Цьому частково може сприяти взаємне інформування про дисертаційні роботи, прийняті до захисту на всіх Спеціалізованих радах.

Досі вдається надавати увагу тільки публікаціям на тему дисертаційних досліджень. Між тим, критерієм цінності вже давно служить “індекс цитування” опублікованих наукових результатів. Такий показник, який тепер варто враховувати, може стимулювати також бажання читати публікації своїх колег, а також дає повід для відкритих дискусій у наукових виданнях.

Шлях розвитку багатогранної архітектурної науки складний і тернистий. Слід враховувати й те, що архітектурною наукою займаються тільки ті, хто має до цього покликання, вперто прагне до різносторонніх знань, до розвитку творчих здібностей і професійної ерудиції.

1. Есть ли будущее у архитектурной науки? “Зеркало недели”. № 38, 1998 г; Архитектура и градостроительство: общность и различие. Сб. Местобудування та територіальне планування. Випуск 1. – К.: НДІТІАМ, 1998. Досвід та перспективи розвитку міст України. Випуск 3. – К.: Діпромісто, 2002; 2. Владимиров В.В., Саваренская Т.Ф., Смоляр И.М. Градостроительство как система научных знаний. Под. ред. И.М.Смоляра. – М.: РААСН, 1999. – 120 с.; 3. У даній роботі не подаються посилання на авторів багатьох відомих положень, про які йдеться, тому що персоніфікація архітектурних знань може бути окремою темою; 4. Модели в географии. Сб. статей под ред. Р.Дж.Чорли и П.Хаггета. М.: Прогресс, 1971, с.379.